

Šikana jako tabu?

Shrnující zamyšlení nad některými pojmovými bariérami

(IVA ŠTĚTOVSKÁ)

Klíčová slova

Učitel, šikana, obavy.

Anotace

Příspěvek obsahuje zamyšlení nad obavami učitelů spojenými s použitím termínu šikana v kontextu školy a učitelské praxe.

Řadu let pracuji s budoucími učiteli (kurzy psychologie pro učitele) a v rámci postgraduálního vzdělávání také s učiteli z praxe (výchovní poradci aj.). Ve svých kurzech se často setkávám – zejména při aplikaci některých supervizních postupů, jako jsou např. Balintovské skupiny – s problematikou šikany. Ta má určité specifické rysy, které ji charakterizují. Většina učitelů dokáže šikanu rozeznat a pojmenovat v případě svých kolegů, trpí však zvláštní – obrazně řečeno „slepou skvrnou“ na šikanu – pokud jde o situaci, v níž oni sami figurují jako aktivní účastníci.

Sama šikanu příležitostně řeším jako součást školního života svého dítěte – žáka základní školy a uvědomuji si určitou obavu ze situací, které by pro vnějšího pozorovatele patrně nebylo obtížné jako šikanu označit. Vnímám vlastní váhání při užití onoho zvláště nepopulárního pojmu.

Ve svém příspěvku se proto pokusím zamyslet nad důvody, které k tomuto chování vedou. Šikana jako jev zřejmě mezi učiteli podléhá určité formě společenského tabu, jehož „rozšifrování“ by mohlo přispět k lepšímu porozumění toho, proč se se šikanou takto nakládá. (Situace v něčem připomíná přístup k nádorovým onemocněním, u nichž se také řada lidí obává použít přímé a nezakryté označení diagnózy, a pouhé slovo rakovina je pak často vnímáno jako osudová hrozba a jeho užití v rozhovoru jako překročení nepsaných pravidel.)

Prvním důvodem může být obava z přiznání šikany, jež by mohlo být spojováno s vlastním pedagogickým selháním. Zde mám na mysli jak selhání pedagoga ve smyslu oslabení kompetence konkrétního jedince, tak i oslabení konkrétní školy jako kompetentní instituce. Je tedy otázka, zda učitel, který šikanu nepřiznává, tak vlastně nechrání svou instituci či nevypovídá o obavě z limitů svého pedagogického působení (či o obavách z bezmocnosti téhož). Otázkou také je, zda a nakolik se zmíněním šikany učitel ostýchá oslabit pozici školy jako instituce ve společnosti. (Tato pozice ostatně nebývá sama o sobě příliš pevná, a to i díky ne vždy právě šťastné medializaci případů šikany.) Navíc se občas zaměňuje senzitivita vůči danému jevu s jeho výskytem a vlastní výskyt šikany s neřešením problémů, které s ní souvisejí.

Dalším podstatným důvodem může být i vnitřní (osobní i oborová) nejistota při použití samotného pojmu. Učitelé jsou často nedostatečně vybaveni znalostmi, informacemi i prožitkovým zážitek, které se k šikaně a jejímu vymezení vztahují. Nedokáží s jistotou říci, co je a co není přiměřená reakce jedince či skupiny, kdy jde o „normální“, adekvátní, neškodnou reakci na chování druhého a kdy už reakce naznačují nepřiměřenost – tedy šikanu. Obdobná nejistota panuje i co do forem šikany. Celkem bez problému se většina učitelů shodne, jde-li o šikanu ve formě přímé fyzické agrese, problémy ale nastávají, jedná-li se o jemnější nuance – o šikany ekonomické, vztahové či sociálně devalvační atd. Tady je pak poměrně častá váhavost, zda už jde o šikanu, nebo ještě ne. A stojí-li za to na sebe přivolávat četné nepříjemnosti, které nepochybně nastanou, pokud toto označení použiji.

Někdy se učitelé mohou šikany obávat jako jisté formy „překročení subjektivní normy pozorovatele“, kterou je obtížné připustit. Samo slovní označení jakoby vzbuzovalo strach z překročení jakýchsi ještě tolerovatelných mezí (což dobře charakterizují výroky typu: „Ano, bývají k němu agresivní..., ale šikana – to ne...“). Zjednodušeně může říci, že přiznáním šikany doznává řád našeho (pedagogického) světa jakési neznatelné trhliny.

Přiznání šikany ovšem ohrožuje i sebehodnocení zúčastněného pedagoga (do jisté míry je to obdobné u sociální skupiny, která šikaně přihlíží, a tím ji vlastně tichou cestou akceptuje a fixuje jako normu chování). Navíc tu a tam pohlíží sociální okolí na učitele jako na kombinaci podivína bez vážnosti a supermana v jedné osobě – z jedné strany ho není třeba brát příliš vážně, na straně druhé však musí vše bezchybně zvládnout. Vystoupit z role učitele není právě snadné a společnost sama tomu příliš nenapomáhá. S uvedenými nároky, jež jsou na učitele kladeny, se pak jen obtížně připouští selhání, či potřeba obrátit se v komplikované situaci někam o pomoc.

Sledovaný jev občas souvisí i se snahou vedení některých škol potlačovat projevy problémového chování, které vedoucím pracovníkům přidělávají starosti a práci a venkoncem snižují hodnocení celého pracoviště – zejména ze

strany nadřazených institucí... Jde o lehce „magickou“ filozofii typu: dokud problém nepojmenujeme jako šikanu, šikana to nebude; pokud si ji nepřipustíme, třeba se vše vyřeší samo. Jedinec (ať už rodič, nebo učitel), který v takové atmosféře problém šikany otevře je vnímán jako ohrožující rušitel klidu.

Další možností, kterou musíme zohlednit, je nežádoucí pocit bezmocnosti vůči šikaně, k níž řada pedagogů (i s ohledem na vlastní nejistotu či nezkušenost) zaujímá převážně pasivní obranné strategie. Jde o nejistotu vyvěrající z váhavosti nad následným postupem – mohou s tím vůbec něco udělat a když ano, tedy co vlastně. (Zde by stálo za úvahu, nakolik je rozvíjena pedagogická připravenost na práci se šikanou v pre i v postgraduálním vzdělávání.)

Aniž bychom chtěli učitele (ale možná nejen je) z čehokoli obviňovat, pokusme se zamyslet, co otevřenějšímu přístupu k šikaně brání. V čem by v této nelehké situaci potřebovali učitelé podpořit, aby mohli být dobrou oporou svým svěřencům – svým klientům, aby se mohli rozvoji šikany postavit jako „hráz“ a aby svěřené generaci poskytovali pozitivní sociální vzor pro zvládání obdobných situací.

Prvním krokem pravděpodobně je „obyčejné“ přiznání existence jevu – a to jak ve škole, tak ve společnosti. Tedy přestat zavírat oči před realitou, vnímat problematiku nezkrasleně a bez ukvapeně pronášených soudů a hodnocení. V otevřené atmosféře pak není problém označovat situaci přiléhavě, mluvit o ní bez zbytečných zkreslení. (Vyrovnání se se šikanou může sloužit i k určitému osobnímu růstu a lepší připravenosti na podobné životní situace.)

Druhou rovinou pomoci může být podrobná analýza problému a příprava na jeho řešení. Jde o rozvoj profesních i lidských kompetencí a kvalit a zapracování těchto aktivit do plánu profesní přípravy. Takový přístup umožní, aby např. škola či učitel nebyli hodnoceni podle toho, zda se u nich šikana vyskytuje (můžeme pracovníně připustit, že se většinou vyskytuje, jen o tom nevíme), nýbrž podle toho, jak se s ní nakládá a jak se konkrétně řeší. A zda je k řešení dostatek vůle, prostoru i podpory.

Třetí rovinou je posun v hodnocení jevu i těch, kdo jsou jeho nositeli. Nebojme se připustit, že k šikaně za určitých okolností dochází (nejen ve škole a nejen mezi žáky navzájem). Zkusme si uvědomit, jak se na ní podílejí jednotlivci i skupina a pokusme se vnímat také její zákulisí; položme si otázku, o čem jev vypovídá, čeho je signálem. Zřejmě tudy může vést cesta k rozsáhlejší a smysluplné primární prevenci.

Na závěr mi dovoluňte malou slovní hříčku: „Nešikanujeme“ ty, kteří hovoří o šikaně a mají chuť i vůli něco s ní dělat.